

Արտ. 2. ՊԱՊՈՅԱՆ

Երկկազմ նախադասության գլխավոր կամ միջուկային անդամը ստորոգյալն է: Ստորոգյալի մասին շատ է գրվել ու խոսվել, և դա հասկանալի է, բնական: Շարահյուսական ամեն մի ուսումնասիրություն չի կարող այս կամ այն շափով շանչվել ստորոգյալին, դեռ մի կողմ լուրջած այն գործերը, որոնք նվիրված են բուն այդ իսկ անդամի քննությանը: Մյուս կողմից՝ ստորոգյալը հետազոտվում է ոչ միայն շարահյուսության, այլև ձև բանության առջ՝ այլ դիտակետով: Այստեղ նրա կարգավիճակը ուսումնասիրվում է որպես բայ խոսքի մասի տարբերակման կիրառական դիմնակետի հատկությունը, քանի որ ուրիշ ոչ մի խոսքի մաս չի կարող ստորոգյալ գործադրել, բայց բայի դիմավոր ձևերից:

Դիմավոր բայը և ստորոգյալը, ուրեմն, նույնական են: Ավելի ստույգ կլինի ասել, որ բայի եղանակային ձևերը ունեն երկու կարգավիճակ՝ ձևաբանական և շարահյուսական. մեկը՝ որպես բայի հարացուցային ձևի միավոր (գրում եմ—գրում ես—գրում է..., գրեմ—գրես—գրի և այլն), մյուսը՝ որպես նախադասության գլխավոր կամ կենտրոնակետ անդամ՝ ստորոգյալ (ես գրում եմ):

Եթե դիմավոր բայի կարգային (կատեգորիալ) առաջին հատկությունը բավականաչափ հստակ է ու որոշակի, ապա նույն ժամանակ նրա երկրորդ հատկության մասին:

Բայական համակարգի ձևաբանական յուրահատկությունները մեզանում իսկապես ուսումնասիրված են լայնքով ու խորքով, և այս հարցում, կարելի է ասել, տարակարծությունները քիչ են, հայտնի շափով նկատելի է ընդհանուր ըմբռնումը: Ինչ վերաբերում է նրա ստորոգական առանձնահատկությանը, պետք է խոստովանել, որքան հետազոտող, այնքան էլ կարծիք կա: Տարակարծությունները վերաբերում են բայի ստորոգական կարգի բուն իսկ ըմբռնմանը՝ և ավելի շատ՝ տեսակավորմանը, դասակարգմանը:

Նախ նշենք, որ ստորոգյալի այսօրվա ծանոթ ըմբռնումները կապված են Մ. Արեղյանի անվան հետ և գալիս են նրա շարահյուսական համակարգից, ավելի ստույգ՝ «Աշխարհաբարի շարահյուսությունից» (Վաղ-ըշապատ, 1912):

Ինչպես հայտնի է, Մ. Արեղյանի քերականական համակարգում բայը գրավում էր առանձնահատուկ տեղ: «Բայ» ասելով նա հասկանում էր սրա միայն դիմավոր ձևերը. «Բայ ասելով պետք է հասկանալ միշտ դիմավոր բայերը և ո՛չ դերբայները»¹: Հիշյալ ձևերը բնականաբար կարող են ունենալ և ունեն միայն մեկ կիրառություն՝ ստորոգումային: Բայը նրա համակար-

¹ Մ. Արեղյան, Աշխարհաբարի շարահյուսություն, Երկեր 6, 2, Երևան, 1974, էջ 295:

գում, ուրեմն, բուն «խոսքի» (նախադասության) էությունն է. «խոսքի էությունն է ստորոգումը, և առանց ստորոգման խոսք չկա»²:

Եվ քանի որ բայը, արեղյանական ըմբռնմամբ, ունի բայիմաստ և դեմք (նաև թիվ), ուստի և այն, ստորոգումից բացի, արտահայտում է նաև «ենթակայի և ստորոգյալի գաղափարներ»³: Ըստ որում՝ ստորոգյալը բայիմաստի արտահայտած հատկանիշն է, որ վերագրվում է ենթակային, իսկ բայադեմքն էլ այն առարկայի գաղափարն է, որին «իբրև ենթակայի վերագրվում է մի հատկանիշ»⁴:

Սակայն բայը միաժամանակ և ձևաբանական կարգ է: Նրա շարահյուսական կարգը ձևաբանականից տարրերակելու համար Մ. Արեղյանը առաջարկում է բայ-ստորոգյալ անվանումը, որը կիրառում է արդի ըմբռնումով՝ ստորոգյալի հասկացությունը արտահայտելու համար: «Ամեն բայ՝ իբրև խոսքի մաս՝ մի պարզ բայ-ստորոգյալ է»⁵:

«Աշխարհաբարի շարահյուսության» մեջ Մ. Արեղյանը արդեն ճանաչում է ստորոգյալի, իր հորջորջմամբ՝ բայ-ստորոգյալի երկու տեսակները՝ պարզ և բաղադրյալ: Ըստ որում՝ լիիմաստ «ամեն բայ (. . .) մի պարզ բայ-ստորոգյալ է», քանի որ «ցույց է տալիս թե՛ ստորոգում, թե՛ ստորոգված հատկանիշը»⁶:

Բաղադրյալ բայ-ստորոգյալը նա իր հերթին բաժանում է երկու ենթատեսակի. ա) բաղադրյալ բայ-ստորոգյալ եմ, լինել բայերով և սրանց գոյական, ածական և այլն լրացումներով, որոնք կոչվում են ստորոգյալ (հմմտ. Ջյունը սպիտակ է. սպիտակ-ը ստորոգյալն է, որ է բայ-ստորոգյալի լրացումն է), բ) դառնալ, կոչվել, համարվել և այլն բայերով և սրանց գոյական, ածական և այլ լրացումներով, որոնք կոչվում են ստորոգելիական վերադիր. օրինակ՝ Ներսես Դ-ը կոչվեց Շնորհալի⁷: Այս նախադասության մեջ, ըստ Մ. Արեղյանի, Շնորհալի-ն կոչվեց բայ-ստորոգյալի լրացումն է՝ ստորոգելիական վերադիր, քանի որ կոչվեց-ի իմաստը թերի է, լրացվելու կարիք ունի, որպեսզի մի բառով արտահայտվելու դեպքում՝ կարելի լիներ ասել՝ Ներսես Դ-ը շնորհալիակոչվեց⁸:

Սա ստորոգյալի արեղյանական ճանաչումն է, որ, ինչպես կտեսնենք ստորև, իր հիմնական սկզբունքներով ընկած է ժամանակակից ուսումնասիրությունների հիմքում:

Այս սկզբունքները համընդհանուր ճանաչում գտան ու ընդունվեցին գիտական հասարակայնության կողմից և գրեթե չվիճարկվեցին: Եվ դա հասկանալի էր: Ընդհուպ մինչև ներկա դարի 30-ական թվականների վերջերը հայ լեզվաբանության մեջ իշխում էր արեղյանական ուսմունքը. դպրոցներում ու նորաստեղծ համալսարանում լեզվական գիտելիքները ավանդվում էին կամ իր իսկ Մ. Արեղյանի, կամ նրա աշակերտների ու հետևորդների հեղինակած ու կազմած ձեռնարկներով ու դասագրքերով:

Սկսած 1930-ական թվականների սկզբներից՝ հասարակական-քաղաքական ու գաղափարական անզիջում պայքարի հայտնի մթնոլորտում Մ. Արեղյանի աշխատությունները հետզհետե քննադատվում ու մերժվում են, մարքսլենինյան դիրքերից, կոմունիստական գաղափարախոսության զինանոցի բո-

² Նույն տեղում, էջ 294:

³ Նույն տեղում:

⁴ Նույն տեղում:

⁵ Նույն տեղում, էջ 299:

⁶ Նույն տեղում:

⁷ Տե՛ս Աույն տեղը, էջ 800:

⁸ Տե՛ս Աույն տեղը:

լոր թույլատրելի ու անթույլատրելի միջոցներով մահացու պայթար է ծավալվում նրա դեմ: Այս պայթարի դրոշակակիրները Արարատ Ղարիբջանն ու Գուրգեն Սևակն էին, որոնց դասագրքերն էլ փոխարինելու եկան Մ. Աբեղյանի աշխատություններին:

1936 թ. լույս տեսավ Գ. Սևակի «Հայոց լեզվի շարահյուսությունը», որը, առանց էական վերանայումների, պարբերաբար ու կանոնավորապես վերահրատարակվելով՝ շուրջ կես դար ծառայեց որպես հայերենի շարահյուսության դպրոցական մեն ու միակ դասագիրք:

Գ. Սևակը ամենից առաջ փոխեց Մ. Աբեղյանի անվանումները և բայստորոգյալը կոչեց ստորոգյալ: Այսպիսով նա ընդարձակեց ստորոգյալ գիտաբանի արտահայտած բովանդակությունը: Ինչպես տեսանք վերը, Մ. Աբեղյանը ստորոգյալ կոչում էր, արդի ըմբռնմամբ, բաղադրյալ ստորոգյալի մասը՝ եմ, լինել բայերի հետ զրվող ածական, գոյական և այլն ստորոգելիները, որոնք այդ բայերի լրացումներն են և նշում են, թե ինչ է վերագրվում ենթակային:

«Ստորոգյալը, — գրում է Գ. Սևակը, — ցույց է տալիս, թե ինչ է անում, ինչ է կամ ինչ է լինում ենթական»⁹: Ուրեմն, այս ստորոգյալը միաթամանակ իր մեջ ընդգրկում է Մ. Աբեղյանի և՛ ստորոգյալը, և՛ ստորոգելիական վերադիրը (եմ, լինել բայերի հետ զրվող բառերը՝ ստորոգյալ, դառնալ, կոչվել, թվալ և այլն բայերի հետ զրվողները՝ ստորոգելիական վերադիր. Ձյունը սպիտակ է, Զուրը գուրջի դարձավ):

Մ. Աբեղյանի նշած բայ-ստորոգյալի շարահյուսական երկակի կարգավիճակը՝ հատկանշի դրսևորումը և այդ հատկանշի՝ ենթակային հատկացնելը, Գ. Սևակը երկփեղկում է և դիտում որպես երկու պաշտոններ, իհարկե, միմյանց հետ սերտորեն առնչվող: «Ստորոգյալը կատարում է երկու պաշտոն, — գրում է նա որոշակիորեն, — ա) արտահայտում է այն հատկանիշը (գործողություն, դրություն, որակ, հատկություն), որ ունի ենթական, և բ) արտահայտած հատկանիշը վերագրում, կապում է ենթակային»¹⁰:

Այս ըմբռնումը և ձևակերպումները Գ. Սևակը անփոփոխ պահեց ընդհուպ մինչև դասագրքի վերջին հրատարակությունները: Նրա ձևակերպման այն հատվածը, որ վերաբերում է ստորոգյալի «երկու պաշտոններին», մշուշապատ է, երկիմաստ, ուրեմն և վիճելի: Պաշտոնը ենթադրել է տալիս գործառույթ (ֆունկցիա), իսկ սա էլ հատուկ է նախադասության անդամին: Ստացվում է, որ շարահյուսական այսինչ միավորը, որ նախադասության մեջ կատարում է այսինչ պաշտոնը (այստեղ՝ ստորոգյալ), ունի երկու պաշտոն, ուրեմն երկու անգամ է: Սա է անհաստատությունը, որ կաթող է թյուր մեկնությունների տեղիք տալ:

Ինչպես և Մ. Աբեղյանը, Գ. Սևակը տարբերակում է ստորոգյալի երկու տարատեսակներ՝ պարզ և բաղադրյալ: Պետք է ասել, որ Գ. Սևակը պարզ ստորոգյալը սահմանեց ու ձևակերպեց հստակ, գիտականորեն ճիշտ, մանկավարժորեն մատչելի: Ըստ նրա՝ «Միայն խոնարհված բայով արտահայտված ստորոգյալը կոչվում է պարզ ստորոգյալ»¹¹: Այս ձևակերպումը անփոփոխ մնաց մինչև իր գրքի վերջին հրատարակությունը: Սահմանումը իսկապես այնքան ճիշտ էր արտացոլում իրողությունը և այնքան ամփոփ էր, տարողունակ ու հակիրճ, որ դարձավ աքսիոմայի պես մի արտահայտություն և նույնությամբ անցավ հիշյալ դասագրքին փոխարինելու եկած՝ Ս. Աբրա-

⁹ Պրոֆ. Գ. Սևակ, Հայոց լեզվի շարահյուսություն, Երևան, 1965, էջ 82:

¹⁰ Տե՛ս Աույն տեղը: Ընդգծումը մերն է — Ա. Պ.:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 83:

համայնի «Հայոց լեզվի շարահյուսություն» գրքի մեջ: Սոսկ «խոնարհված բայ» գիտաբառը այստեղ փոխարինվեց «գիմավոր բայ»-ով: Այսպես՝ «Միայն դիմավոր բայով արտահայտված ստորոգյալը կոչվում է պարզ ստորոգյալ»¹², — կարդում ենք Ս. Աբրահամյանի դասագրքում:

Ստորոգյալի մյուս տեսակը՝ բաղադրյալը, ըստ Գ. Սևակի, «կազմվում է բայով և հատկանիշ արտահայտող մի գոյականով, թվականով կամ այլ բառով»¹³: Ըստ այդմ՝ «Բաղադրյալ ստորոգյալի մաս կազմող և ստորոգվող հատկանիշն արտահայտող բառերը կոչվում են ստորոգելիական վերագիր»¹⁴, իսկ «ստորոգելիական վերագիրը ենթակային ստորոգող բայը կոչվում է հանգույց»¹⁵:

Այսպիսով՝ ստորոգյալ և ստորոգելիական վերագիր գիտաբառերը Գ. Սևակի դասագրքում վերաիմաստավորվեցին, սլայմանավորեցին երևույթի ըմբռնման նոր տեսանկյունը: Բաղադրյալ ստորոգյալին վերաբերող իր ձևակերպումներում թեև Գ. Սևակը օգտագործում է բայ անվանումը («Այն ստորոգյալը, որն արտահայտված է բայով և մի գոյականով...», «... Ստորոգելիական վերագիրը ենթակային ստորոգող բայը կոչվում է հանգույց»)¹⁶, սակայն, հասկանալի է, որ նա նկատի ունի դիմավոր կամ խոնարհված բայը և ո՛չ թե սրա անդեմ ձևերը, որոնց մի մասը նույնպես կարող է ստորոգյալի բաղադրիչ դառնալ՝ ստորոգելի, բայց ո՛չ հանգույց:

Գ. Սևակը ընդհանուր առմամբ ճիշտ է մեկնում ու բացատրում, իր ըմբռնմամբ, բաղադրյալ ստորոգյալի կազմիչների դերը հատկանշի զրսերման և այդ հատկանիշը ենթակային հատկացնելու գործընթացում: Այստեղ մեկ ուրիշ բան կա առարկելի: Ըստ նրա՝ որպես հանգույց հանդես եկող բայերը զուրկ են նյութական իմաստից: «Ինքնուրույն նյութական բովանդակություն չարտահայտող և իբրև հանգույց հանդես եկող բայերը, — գրում է նա, — կոչվում են վերացական բայեր»¹⁷, ապա նաև՝ «Իբրև հանգույց հանդես գալ կարող են միայն այնպիսի բայեր, որոնք նյութական բովանդակություն չունեն»¹⁸: Այդ բայերն են՝ դառնալ, լինել, համարվել, քվալ, եմ և այլն: Պետք է ասել, որ խիստ վիճելի է, եթե շասենք՝ սխալ, այդ բայերին սոսկ ստորոգման՝ հատկանիշը ենթակային վերագրողի դեր հատկացնելը, սոսկական հանգույց համարելը:

Գաղտնիք չէ, որ բայը լիմաստ բառ է, նյութակա՛ն խոսքի մաս: Այս նշանակում է, որ բոլոր բայերը, ներառյալ վերացական կոչվածները, նաև եմ-ը ունեն նյութական իմաստ և չեն կարող շարտահայտել «ինքնուրույն նյութական բովանդակություն»: Մի՞թե, իսկուպես, «նա լավ մարդ է», «նա լավ մարդ է համարվում», «նա լավ մարդ է երևում», «նա լավ մարդ է թրվում» և այլ կառույցներում է, համարվում է, երևում է, քվում է և նման բայերը «նյութական բովանդակություն չունեն»: Այդ դեպքում բերված բոլոր նախադասությունները անխտիր նույն իմաստը պետք է արտահայտեն, այսինքն՝ նշեին, որ նա ենթակային վերագրված է, հատկացված է մարդ հատկանիշը, ուրիշ ոչինչ: Սակայն արդյո՞ք իմաստով նույնական են՝ «նա լավ

¹² Ս. Գ. Աբրահամյան, Հայոց լեզվի շարահյուսություն. Դասագիրք միջնակարգ դպրոցի 7—8-րդ դասարանների համար, Երևան, 1984, էջ 53:

¹³ Պրոֆ. Գ. Սևակ, Աշխ., Երևան, 1975, էջ 85:

¹⁴ Նույն տեղում:

¹⁵ Նույն տեղում:

¹⁶ Նույն տեղում:

¹⁷ Նույն տեղում:

¹⁸ Նույն տեղում: Ընդգծումը մերն է — Ա. Պ.:

մարդ է» և «նա լավ մարդ է համարվում», «նա լավ մարդ է երևում» նախադասությունները: Կասկածից վեր է, որ ո՛չ:

Անշուշտ ավելի իրավացի էր Մ. Արեղյանը, որ ընդգծում էր. «Կան բայեր, ինչպես դառնալ, կոչվել, համարվել և այլն, որոնք մենակ հաճախ բավարար չափով որոշ բայիմաստ չունեն. դրանց հետ սովորաբար դրվում է իբրև բայիմաստի լրացում մի գոյական կամ ածական, որ բայերին տալիս է ավելի որոշ բովանդակություն»¹⁹: Ուրեմն սրանք ո՛չ թե առհասարակ զուրկ են նյութական իմաստից, այլ «բավարար չափով չունեն» այդ «որոշ» (որոշակի) իմաստը, ուստի է պահանջում են ստորոգելի:

* * *

Սկսած 1950-ական թվականների վերջերից՝ հայոց լեզվի շարահյուսության ուսումնասիրությունը թևակոխեց իր զարգացման նոր փուլը: Եթե մինչ այդ շարահյուսական իրողությունները բնավում էին դպրոցական ծրագրի մակարդակով, առավելագույն ուսուցողական-մանկավարժական պահանջներին բավարարություն տալու համար, այս ասյ նոր շրջանը բնորոշվեց մանկից առաջ նյութի ուսումնասիրության գիտական նպատակադրումով ու միտվածությամբ:

Այս շրջանում հրատարակ բերված աշխատությունների մեջ առանձնանում է Վարագ Առաքելյանի «Հյերինի շարահյուսությունը», որի առաջին հատորը (պարզ նախադասություն) լույս տեսավ 1958-ին, երկրորդը (բարդ նախադասություն)՝ 1964-ին:

Մ. Արեղյանի հայտնի աշխատություններից հետո սա առաջին հրատարակումն էր, որտեղ ժամանակակից հայոց լեզվի շարահյուսությունը հետազոտվ. ծ էր դպրոցական ծրագրի սահմաններից դուրս, իր ամբողջ ծավալով, լայնքով ու խորքով, արդի դիտական պահանջների մակարդակով: Շարահյուսական շատ հարցեր մեկնվեցին, բնութագրվեցին ու գնահատվեցին նորովի, շատ իրավություններ ստացան իրենց լուծումը՝ նոր լույսի տակ:

Կաշկանդված շինելով ավանդական ըմբռնմամբ՝ Վ. Առաքելյանը փորձում է նոր տեսանկյունով ու յուրովի բնորոշել ու բժեքավորել շարահյուսական կաղապարները, նախադասության անդամները, դրանց թվում՝ նաև ստորոգյալը:

Վերջինիս համար նա առանձնացնում է երկու տարբերակիչ հատկություն՝ ա) ենթակայի փոփոխվող հատկանշի արտահայտումը և բ) այդ հատկանշի վերագրումը՝ ստորոգումը ենթակային ժամանակի մեջ: Այս վերագրումը ժամանակի մեջ նա հատկապես ընդգծում է, որովհետև, նրա կարծիքով, ամեն հատկանշի վերագրում դեռևս ստորոգում (իմա՝ ստորոգյալ) չէ: «Օրինակ, — նշում է նա, — երբ ասում ենք սպիտակ ձյուն, հատկանիշը վերագրում ենք առանց ժամանակի (. . .), իսկ երբ ասվում է՝ ձյունը սպիտակ է (սպիտակ եղավ), ապա այս դեպքում նշվում է վերագրման ժամանակը»²⁰:

Այստեղ վիճելին թերևս վերագրում գիտաբանի երկիմաստ կիրառությունն է՝ ա) ստորոգման իմաստով և բ) առանց ստորոգման, միայն հատկանշի դրսևորման նշանակությամբ (սպիտակ ձյուն): Ժամանակակից քերականագիտության մեջ վերագրում գիտաբանը օգտագործվում է միայն ստորոգման իմաստով²¹: Որոշի միջոցով (սպիտակ ձյուն) հատկանիշը չի՛ վերագրվում

¹⁹ Մ. Արեղյան, Ազ. աշխ., էջ 300: Ընդգծումը մերն է— Ա. Պ.:

²⁰ Վ. Առաքելյան, Հայերենի շարահյուսություն, հ. 1, Երևան, 1958, էջ 60:

²¹ Հմմտ. Է. Բ. Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Երևան, 1976, էջ 1874:

գոյականին, այլ օտարվում է նրանից՝ մյուս բոլոր հատկանիշներից առանձնացնելու և տվյալ մեկը ցուցադրելու, նշելու համար:

Ընդհանրապես պետք է արձանագրել, որ Վ. Առաքելյանի շարահյուսական ըմբռնումները միշտ չէ, որ հստակ են, որոշ ձևակերպումներ վիճելի են, ո՛չ հետևողական: Ասվածը վերաբերում է նաև ստորոգյալի նրա դասակարգմանն ու քննությանը: Ըստ նրա՝ ստորոգյալները «լինում են երկու տեսակ՝ բայական և անվանական: Բայական կոչվում է այն ստորոգյալը, որն արտահայտվում է բայով»²²: Սեակյան վերը նշած ձևակերպումից հետո այսպես ասել՝ նշանակում է ո՛չ միայն մերժել նախորդ ըմբռնումը, այլև վերանայել Գ. Սեակի դասակարգումը: Ստացվում է, որ առանց բայի (դիմավոր բայի) նույնպես կարող է ստորոգյալ լինել: Այսպիսի ստորոգյալ նա իսկապես ընդունում է: Դա կտեսնենք ստորև: Անվանական է նա կոչում այն ստորոգյալը, որ «կազմված է մի բայական հանգույցից և մի այլ խոսքի մասից (գոյական, ածական, դերանուն, մակբայ և այլն)»²³:

Ըստ որում՝ «Այս երկու բնույթի ստորոգյալները, — նրա կարծիքով, — իրենց հերթին լինում են պարզ և բաղադրյալ»²⁴: Այսինքն՝ բայական ա) պարզ, բ) բաղադրյալ ստորոգյալներ և անվանական ա) պարզ, բ) բաղադրյալ ստորոգյալներ: Բացի այս շորս տեսակի ստորոգյալներից, նա առանձնացնում է ստորոգյալի ևս մի կառույց, որ կոչում է բարդ ստորոգյալ, «որ կազմված է անվանական և բայական ստորոգյալների միասնությունից»²⁵: Ո՞րն է այս ստորաբաժանման հիմքը, և ի՞նչ են սրանք ներկայացնում: Մեկեն պետք է ասենք, որ դասակարգման սկզբունքները վիճելի են: Ինչպես կտեսնենք, բացակայում է տիպերի բաժանման միասնական հիմքը: Իսկ առանց միասնական հիմքի, ինչ ասել կուզի, ո՛չ մի դասակարգում չի կարող հիմնավոր լինել: Ըստ որում՝ դասակարգման անհետևողականությունը երևում է քննության հենց սկզբից: Կրկին հիշենք, որ նա նախ շատ որոշակի նշում է, որ «ստորոգյալները լինում են երկու տեսակ՝ բայական և անվանական»²⁶: Երկու տեսակ՝ իրենց ենթատեսակներով: Սակայն հաջորդ իսկ էջում ավելացնում է, որ «կա նաև բարդ ստորոգյալ»²⁷, այսինքն՝ ևս մի տեսակի՝ երրորդը: Որո՞նք են դրանք և ի՞նչ սկզբունքով են տարբերակված:

1. Բայական պարզ ստորոգյալ են, նրա ըմբռնմամբ, «բոլոր եղանակների բոլոր գլխավոր ժամանակները՝ լինեն դրանք պարզ, թե բաղադրյալ ժամանակներ»²⁸: Այսպես առանձնացնելով բայական պարզ ստորոգյալները՝ հեղինակն ամենայն մանրակրկիտությամբ քննության է ենթարկում «բոլոր եղանակների բոլոր գլխավոր ժամանակներով» արտահայտված ձևերը, օժտելով դրանք բնագրային բազում վկայություններով²⁹: Կասկածից վեր է, որ այսպիսի քննությամբ կարող են բացահայտվել և բացահայտվում են ո՛չ թե ստորոգյալի շարահյուսական կարգային առանձնահատկությունները, այլ բայերի եղանակաժամանակային ձևերի իմաստային-ոճական երանգավորումները: Էությունամբ ի՞նչ տարբերություն կա միևնույն գործառույթյամբ հանդես եկող բայի տարբեր եղանակների ու ժամանակների միջև: Կառուցվածքային առումով բացարձակապես ո՛չ մի տարբերություն չկա՝ «Դու գնում ես», «Դու

²² Վ. Առաքելյան, նշվ. աշխ., էջ 60: Ընդգծումը մերն է— Ա. Պ.:

²³ Նույն տեղում:

²⁴ Նույն տեղում, էջ 61:

²⁵ Նույն տեղում:

²⁶ Նույն տեղում, էջ 60: Ընդգծումը մերն է— Ա. Պ.:

²⁷ Նույն տեղում, էջ 61:

²⁸ Նույն տեղում:

²⁹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 62—107:

պետք է գնաս», «Դու կգճաս», «Դու գնա», «Դուք գնացե՛ք» և այլ ձևերի միջև: Շարահյուսական-գործառական այն բոլոր հատկությունները, որ պարունակում է այս շարքից որևէ մեկը, անխտիր հատուկ են շարքի մյուս բոլոր կառույցներին: Այս բոլոր նախադասություններում առկա է նույն և միևնույն տեսակի, ձևի, կաղմության ու արտահայտության ստորոգյալը: Ուստի և այս տեսակի ստորոգյալի մասին գաղափար կաղմելու համար լիուլի բավական է լուսաբանել շարքի նախադասություններից միայն մեկի կառուցվածքը:

2. Բայական բաղադրյալ ստորոգյալը Վ. Առաքելյանը դիտում է իբրև պարզ բայական ստորոգյալի բաղադրում: Այս բաղադրումը, նրա կարծիքով, ունի հետևյալ արտահայտությունները: Ա) Ստորոգյալի կրկնություն: Սա ստորոգյալի կրկնություն է՝ ոճական այլևայլ նկատառումներով. հմմտ. «Թռչում են, թռչում սև, շարագուշակ երազներն աճեղ անվերջ խմբերով», կամ «Անօրենն եկավ, եկավ ու եկավ»³⁰: Պետք է նշել, որ այստեղ ստորոգյալի ո՛չ մի բաղադրություն չկա, պարզապես առկա են երկու կամ ավելի ստորոգյալներ՝ արտահայտված բայի (ստորոգյալի) կրկնությամբ, ո՛չ թե մեկ՝ բաղադրյալ ստորոգյալ: Բ) Ստորոգյալը արտահայտվում է միևնույն բայի դրական և ժխտական խոնարհմամբ միաժամանակ. օրինակ՝ «Նստել ես, շես նստել, մեկ էլ տեսար՝ եկան», «Լինում է, չի լինում, մի մարդ է լինում»³¹: Այստեղ էլ մի քանի ստորոգյալ կա, ո՛չ թե մեկ, այսինքն չկա ստորոգյալի բաղադրություն: Այդ ի՞նչ ստորոգյալ է, որ տրոհվում է շարահյուսական դադարով, գրություն մեջ էլ՝ ստորակետով («Լինում է, չի լինում...»), «Նստել ես, շես նստել...»): Գ) Թերևս բաղադրություն կա այն կառույցի մեջ, որտեղ «դիմավոր բայ-ստորոգյալի անորոշ դերբայը հոգով դրվում է այդ ստորոգյալից առաջ, առանձնացնելու, ընդդեմելու համար ստորոգյալի նշանակությունը (...). օրինակ՝ Տանելը կտանեին վերջը»³²: Դ) Պարզ բայական ստորոգյալը բաղադրվում է այլ բայերով: Այս տեսակը հեղինակը իր հերթին բաժանում է երկու ենթատեսակի. մեկը այն է, որ բաղադրումը կայանում է եղանակավորման նշանակություն ունեցող բայերով (քողնել, գալ, տեսնել, բերել և այլն բայերի հրամայականի ձևերով, ինչպես՝ «Վեր կացավ Մոսին, Իրեն կտրատում, Թող գա՛, գոռում է, որ բռնենք նորից», Թումանյան, «Տե՛ս կխրոսովեմ, Լաց կըլեմ ես էլ», նույնի)³³: Մյուսը այն կառույցն է, որտեղ կան «համարժեք բայ-ստորոգյալներ». հմմտ. «Քչեց եկավ, եկավ կանգնավ կոնի առաջ Գյուլիգարի» (Իսահակյան)³⁴:

Դժվար չէ նկատել, որ վերջին օրինակում, ունենք բայական զուգադրական հարադրություն: Եթե զուգադրական բայերը համարենք բառական մեկ միավոր, ապա, ինքնին հասկանալի է, որ դրանք բաղադրյալ ստորոգյալներ լինել չեն կարող:

Այս նույն սկզբունքով բայական բաղադրյալ ստորոգյալներ են համարված երկրորդական բաղադրյալ ժամանակաձևերով արտահայտված ստորոգյալները (հմմտ. «Հերը անշափ սիրելիս է լինում աղջկանը», Թումանյան)³⁵, ունեմ և կամ բայերով բաղադրված ստորոգյալները, որոնք նույնպես դիտարկված են որպես բայական բաղադրյալ ժամանակաձևեր («Դու Լենինի անունը լսած կա՞ս», Զակունց, «Մի այգպիսի բան ունի սսած», Թուման-

³⁰ Նույն տեղում, էջ 108:

³¹ Նույն տեղում:

³² Նույն տեղում, էջ 109:

³³ Նույն տեղում, էջ 112:

³⁴ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 114:

³⁵ Նույն տեղում, էջ 117:

յան)³⁶, տալ բայով բաղադրված պատճառական բայերը («Նրա տունը կողպել է տալիս, նրա վիզը կտրել է տալիս», ԲաՖՖի)³⁷:

Ինչպես պարզ, այնպես էլ բաղադրյալ կոչված բայական ստորոգյալները քննվում են ըստ խոնարհվող բայի եղանակաժամանակային բոլոր հնարավոր ձևերի, որը, արդեն տեսանք, շարահյուսական արժեք չունի՝, շարահյուսական քննությունն չէ՛, քանի որ այն որևէ բան չի ավելացնում ստորոգյալի կառուցվածքի ուսումնասիրմանը: Բերված բնագրային վկայությունների մեկնությունների մեջ կան նաև ակնհայտ սխալներ ու վրիպումներ: Օրինակ՝ որպես բայական բաղադրյալ ստորոգյալ է նշված Հ. Թումանյանի հետևյալ ժանոթ տողը՝ «Ճարեր ուներ քաղած-քամած ամեն հանքից ու տունկից»³⁸: Քաղած-քամած-ը համարված է իբր ուներ բայի հետ բաղադրված բայական բաղադրյալ ժամանակաձև, ուստի և բաղադրյալ ստորոգյալ (քաղած-քամած ուներ): Իրապես բաղադրություն չկա այստեղ: Ստորոգյալն է ուներ (պարզ ստորոգյալ), իսկ քաղած-քամած-ը որոշիչն է հարեր-ի (քաղած-քամած ճարեր): Այդ է վկայում հիշյալ հարադրավոր բայի լրացումը՝ կողմնակի անշատման անուղղակի խնդիրը. «Ամեն հանքից ու տունկից քաղած-քամած ճարեր ուներ»: Այսպիսին է այս նախադասության կառուցվածքը փոփոխված բառադասությամբ: Ինչպես էլ շրջելու լինենք շարահյուսությունը, ստորոգյալի կառուցվածքը չի՛ կարող փոխվել և չի՛ փոխվում:

Հայանի է, որ հարադրավոր բարդությունների, մանավանդ բայերի մի զգալի մասը ունի դարձվածային արժեք: Վ. Սոաքելյանը այս կարգի հարադրությունների դիմավոր ձևերը նույնպես համարում է բայական բաղադրյալ ստորոգյալներ: Հարադրավոր բայերի անվանական մասը, ինչպես հայտնի է, «ներքին շարահյուսությամբ» բառակազմական մակարդակում, բայական բաղադրիչի հանդեպ հանդես է գալիս այլևայլ լրացումների դերով (խնդիր, պարագա և այլն, ինչպես՝ հանգիստ տալ, հանգիստ առնել, սիրտ տալ, գոտի դնել, առաջ գնալ և այլն): Մոթ ու անհասկանալի է մնում այս կառույցների ըմբռնումը: Մի կողմից՝ նա նկատում է, որ բարդության բաղադրիչների միջև նման հարաբերություններ կարող են լինել, և այդ խնդիրն ու պարագան էլ կոչում է «լրացուցիչ բառ», մյուս կողմից՝ ընդգծում. «Բոլոր դեպքերում էլ դրանց հիշյալ պաշտոնները հաշվի չենք առնում»³⁹: Հաշվի չի առնում, բայց հենց այդ հաշվի շառածը տանում է մինչև իսկ վերնագրի մեջ և ենթաբաժինները խորագրում՝ «Ուղղակի և անուղղակի խնդիրների օրինակներ», «Զանազան պարագաների օրինակներ»⁴⁰:

Բայական այս բոլոր ստորոգյալները ևս սլարդ են, իսկ բայական տարրի և բարդության ծավալիչի (հարադրության անվանական մասի) հարաբերությունը, ասվեց, ունի բառակազմական արժեք:

Բայական բաղադրյալ ստորոգյալի վերջին տեսակը հեղինակը համարում է ստորոգյալի բաղադրումը անորոշ դերբայով: Այս կառույցում խոնարհվող բայերը, ըստ հետադոտողի, «եղանակավորիչ» արժեք ունեն և դառնում են «կերպավորման միջոցներ»՝ արտահայտելով գործողության սկսման, մտադրման, ցանկության, նախասիրության, պարտադրման և այլ կամային ու զգացումային դրսևորումներ»⁴¹, ինչպես՝ «Հպարտ գլուխս չի հանդգնում վերև

³⁶ Նույն տեղում, էջ 134:

³⁷ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 135:

³⁸ Նույն տեղում, էջ 134:

³⁹ Նույն տեղում, էջ 137:

⁴⁰ Նույն տեղում, էջ 138:

⁴¹ Նույն տեղում, էջ 139:

նայել (Նար-Դոս), «Բարեհաճեցե՛ք հետևել ինձ» (Շեքսպիր); «Աղեւիտի դան այդ մասին լսել անգամ չի ուզում (Շիրվանզադե) և այլն»⁴²:

Կա նաև մի կառույց, որի մասին շխտեւել չի կարելի: Հեղինակը հաճախ առանց տրոհութեան նշանի կից ներկայացված դիմավոր բայերը դիտում է որպէս բաղադրյալ բայական ստորոգյալներ: Այսպէս՝ «Նախ շուգեց ասի» (Բակունց), «Վախենում էր սխալվի» (Նույնը) և նման կառույցներում շուգեց ասի, վախենում էր սխալվի և այլ զույգ բայերը համարված են բայական բաղադրյալ ստորոգյալներ⁴³, այնինչ դրանք առանձին-առանձին ստորոգյալներ են՝ կախյալ և անկախ նախադասութիւններում, շարահարութեամբ կապակցված, ինչպէս ինքը կասեր՝ կախյալ շարահարութեամբ բարդ նախադասութիւններ⁴⁴: Դրանց ղողվածական կապակցութիւնները համապատասխանաբար կունենան այս տեսքը՝ «Չուզեց, որ ասի», «Վախենում էր, որ սխալվի» և այլն:

Ըստ որում, նշենք նաև, որ այսպիսի կառույցներում հեղինակը շարահարութիւն, այսինքն՝ բարդ ստորադասական նախադասութիւն է նկատում, եթէ երկրորդ բայը՝ ըղծականով դրվածը, պահում է առաջին բայից տարբեր դեմք (կամ տարբեր և՛ դեմք, և՛ թիվ): «Եթէ ըղծակա՛ն եղանակի բայը, — ասում է նա, — չի կիրառված այն դեմքով, ինչ դեմքով որ եղանակավորիչ բայն է, ապա այս դեպքում նման կապակցութիւնը կազմում է խնդիր նախադասութեամբ մի շարահարութիւն. օրինակ՝ «Ես ուզում եմ՝ դու գաս»⁴⁵: Եթէ սա շարահարութիւն է, իսկ սա իսկապէս շարահարութեամբ բարդ նախադասութիւն է, ապա նույնպիսի բարդ նախադասութիւններ են և վերի օրինակները, որոնցում զուգորդված բայերը նույն դեմքի (և թվի) են: Օրինակ՝ «Վախենում է՝ սխալվի» կառուցում սխալվի-ն ի՞նչ է, եթէ ոչ վախենում էր բայի՝ դիմավոր բայով (կախյալ նախադասութեամբ) արտահայտված լրացումը՝ անջատման խնդիրը (վախենում էր ինչի՞ց — սխալվելուց): Իսկն ասած՝ կառուցվածքային ի՞նչ տարբերութիւն կա՝ «Վախենում էր՝ սխալվեմ», «Վախենում էր՝ սխալվես», «Վախենում էր՝ սխալվի» նախադասութիւնների միջև. ստուգապէս՝ ո՛չ մի տարբերութիւն: Դեռ մի կողմ թողնենք վերջին կառույցի իմաստային կողմը՝ այն, որ երկու դիմավոր բայերի ենթակաները կարող են տարբեր լինել («Պողոսը վախենում էր, որ Պետրոսը սխալվի»). այս դեպքում էլ բաղադրյալ ստորոգյալ է: Արդ՝ եթէ առաջին երկուսը բարդ նախադասութիւններ են՝ շարահարական կապակցութեամբ, նույնպիսին է և երրորդը: Եվ եթէ բարդ նախադասութիւն է, ուրեմն խոսք չի կարող լինել բայական բաղադրյալ ստորոգյալի մասին (Վախենում եմ՝ սխալվեմ):

Ինչպէս ասվեց, Վ. Առաքելյանը, բացի վերը նշված ստորոգյալների տարատեսակներից, առանձնացնում է նաև բարդ և անվանական ստորոգյալներ: Բարդ ստորոգյալը «կազմվում է անվանական և բայական ստորոգյալների միասնութիւնից»⁴⁶: Այս բարդ կոչված ստորոգյալը բայական բաղադրյալ ստորոգյալի համապատասխան կառույցից տարբերվում է նրանով, որ մինչդեռ նախորդ կառույցներում քննված «եղանակավորիչ դիմավոր ձևվերը բայեր են, այստեղ դրանք կազմված են մի անունից (. . .) և մի բայական հանգույցից, ուստի և իրենց հարող անորոշ դերբայի հետ կազմում են

⁴² Նույն տեղում, էջ 140:

⁴³ Նույն տեղում, էջ 144:

⁴⁴ Ի դեպ՝ այս գիտաբանը ժամանակին Վ. Առաքելյանից վերցրել և կիրառել է տղերիս հեղինակը՝ դարձնելով գրքի խորագիր. հմտ. Արտ. Հ. Պապոյան, Կախյալ շարահարութեամբ բարդ նախադասութիւնները արդի հայերենում, Երևան, 1968:

⁴⁵ Վ. Առաքելյան, Հայերենի շարահարութիւն, հ. 2, Երևան, 1964, էջ 376:

⁴⁶ Վ. Առաքելյան, Հայերենի շարահարութիւն, հ. 1, էջ 146:

մի բարդ անվանական և բայական ստորոգյալ»⁴⁷, ինչպես՝ «ես պարտավոր եմ իմ հարսանիքին բոկոտն պարել» (Շեքսպիր), «կարող էին ավելի օգտավետ (. . .) գործերով զբաղված լինել» (Րաֆֆի) և այլն: Ըստ ուսումնասիրողի՝ «Այս բարդ ստորոգյալի համար անվանական մաս կարող են լինել՝ կարող, պարտավոր, անկարող, ուրախ, մտադիր, պատրաստ, հոծար, անզոր և մի քանի ուրիշները»⁴⁸:

Չենք կարող չնշել, որ բարդ կոչված ստորոգյալի ըմբռնման մեջ ևս առկա են վիճելի դրույթներ: Ո՛չ սակավ դեպքերում ստորոգյալները կազմվում են որպես սխալ ու մերժելի խնդրառուծյան արդյունք: Այսպես՝ «Անզոր էր հասկանալ» և «Ուրախ եմ ծանոթանալ» նախադասությունները համարված են ամբողջովին մեկական բարդ ստորոգյալներ⁴⁹, մինչդեռ դրանք սխալ խնդրառուծյան հետևանք են. պետք է լինեին «Անզոր էր հասկանալու» և «Ուրախ եմ ծանոթանալու», այսինքն՝ սովորական բաղադրյալ ստորոգյալներ (ուրախ եմ, անզոր էր)՝ համապատասխան լրացումներով՝ դրված անորոշ դերբայի սեռական-տրական հոլովով:

Ինչ վերաբերում է սերված բնագրային վկայություններին (Շիրվանզադեից ու Շաֆիրյանից), թեև դրանք տարածված են, սակայն ակնհայտ օտարաբանություն են, ուսերենից պատճենման արդյունք (Рад познакомиться), ուստի և մերժելի են: Բնավ կարիք չկա դրանք օրինականացնել, վրան էլ տեսություն մշակել: Կա նաև հետևյալ կառույցը. «Եվ հիմա որքան դժվար է դարձել նրան ետ բերել»: Սա՝ դժվար է դարձել ետ բերել-ը, նույնպես դիտարկված է որպես բարդ ստորոգյալ⁵⁰, այնինչ այստեղ էլ ունենք շատ սովորական բաղադրյալ ստորոգյալ՝ դժվար էր դարձել, իսկ ետ բերել-ը այլ բան չէ, քան այդ ստորոգյալի ենթական, հների ասած՝ տերը (տեր բայի), այսինքն՝ ի՞նչն էր դժվար դարձել — ետ բերելը: Անորոշ դերբայը դարձել է ենթակա, ուրիշ ոչինչ: Միջանկյալ ասենք, որ այդ դերբային ենթակայի դեր ազատորեն ու անվերապահորեն հատկացնում է հենց ինքը Վ. Առաքելյանը: Ավելին. լիապես նույն կազապարով, նույն և միևնույն դժվար ածականով բաղադրված ստորոգյալի համար ենթականեր է դրել անորոշ դերբայը: Ահա՝ «Դժվար էր ըմբռնել այդ ժպիտի իմաստը» (Քոշար), «Դժվար չէր հասկանալ» (Շահումյան)⁵¹: Այստեղ ընդգծված անորոշ դերբայներին հատկացված է ենթակայի դեր: Հեղինակը որքան իրավացի է այստեղ, նույնքան անիրավացի է նախորդ քննության մեջ: Նույն կառուցվածքը չի՞ կարելի մեկ գնահատել այսպե՛ս, մեկ՝ այլապե՛ս:

Բայական ստորոգյալին, ինչպես ասվեց, հեղինակը հակադրում է անվանական ստորոգյալը, «որը կազմված է մի անունից (դոյական, ածական, դերանուն և այլն) և մի վերացական բայական հանգույցից»⁵²: Անվանական մասը հեղինակը կոչում է ավանդական անունով՝ ստորոգելիական վերագիր: Բայական հանգույցով, ըստ նրա, ո՛չ միայն հատկանիշը ստորոգվում՝ վերագրվում է ենթակային, այլև «այդ վերագրումը, ստորոգումը հանգույցի միջոցով դրվում է որևէ (ներկա, անցյալ, ապառնի) ժամանակի մեջ և նշում է ստորոգյալի դեմքը, թիվը, ժամանակը, եղանակը»⁵³: Այս ձևակերպման հետ ևս դժվար է համաձայնել: Տարակուսանք է հարուցում, թե ինչո՞ւ և

⁴⁷ Նույն տեղում, էջ 146:

⁴⁸ Նույն տեղում:

⁴⁹ Տե՛ս նույն տեղը:

⁵⁰ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 147:

⁵¹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 49:

⁵² Նույն տեղում, էջ 148:

⁵³ Նույն տեղում, էջ 148—149:

ինչպե՞ս է հեղինակը ստորոգյալին հատկացնում բայական կարգեր («նշում է ստորոգյալի (. . .) եղանակը, ժամանակը»): Եղանակն ու ժամանակը (նաև դեմքն ու թիվը), գաղտնիք չէ, բայի դիմավոր ձևերի հարացուցային կարգեր են և ո՛չ թե ստորոգյալին հատուկ շարահյուսական կարգաձևեր: Դրանք տարբեր բաներ են և շփոթել չի կարելի: Ո՛չ թե ստորոգյալն ունի այսինչ եղանակն ու ժամանակը, այլ դիմավոր բայը, որով արտահայտված է ստորոգյալը: Հակառակ դեպքում բայի դիմավոր ձևերը պետք է լուծարվեն ձևաբանական համակարգից և քննվեն ու վերլուծվեն շարահյուսության մեջ, քանի որ դիմավոր կամ եղանակային ձևերը ուրիշ որևէ գործառույթ չունեն, բացի ստորոգյալ կազմելուց:

Վերադառնալով բայական հանգույցին՝ նշենք, որ հետազոտողը ամենից առաջ առանձնացնում է եմ բայը, որը «ամենավերացական բայական հանգույցն է»⁵⁴: Այս հանգույցի դերի ու էությունը ըմբռնումը ևս վեճ է հարուցում: Հեղինակը նախ՝ ընդգծում է, որ եմ բայը «հատկանիշը (. . .) ստորոգյալին (պետք է լինի՝ ենթակային— Ա. Պ.) վերագրելով հանդերձ՝ արտահայտում է միայն ներկա, անցյալի անկատար ժամանակները»⁵⁵, ապա տեղնուտեղը ավելացնում, որ «այս հանգույցի միջոցով չին դրսևորվում եղանակները և մնացած ժամանակները»⁵⁶: Մի՞թե ներկան և անցյալ անկատար ժամանակները (ժամանակաձևերը) եղանակային ձևեր չեն: Մի քանի տող ներքև Վ. Առաքելյանը ժխտում է նաև իր այս վերջին դատողությունը: Ահա՛ «եմ բայական հանգույցով կազմված անվանական ստորոգյալները միայն սահմանական եղանակ են արտահայտում»⁵⁷: Ուրեմն, այնուամենայնիվ, եղանակի կարգավիճակ ունեն (բայց, իհարկե, ո՛չ թե ստորոգյալը, այլ բայը կամ բայ-հանգույցը):

Վ. Առաքելյանը ընդարձակում է հանգույցի դերով հանդես եկող բայերի շրջանակները: Բացի մեծ հաճախականություն ունեցող եմ, լինել, դառնալ բայերից, «Անվանական ստորոգյալ են կազմում,— ասում է նա,— նաև մի շարք չեզոք բայեր, որոնք արտահայտում են նախկին վիճակի պահպանում, մի այլ բան ձևանալը, երևալը, վերածում, փոփոխում և այլն: Այդ բայերն են՝ կտրել (. . .), կանգնել, նստել, երևալ, մնալ, ներկայացնալ, ձևանալ, հանդիսանալ, մեծանալ, թվալ, գալ, ընկնել, կենալ, կամ, դուրս գալ»⁵⁸: Վերջապես, հանգույցի դեր կարող են կատարել, նրա կարծիքով, «մի շարք ասացական, իմացական, գործողության բայերի կրավորականները»⁵⁹, որոնցից հիշատակվել են՝ ասվել, կոչվել, ընտրվել, անվանվել, համարվել, ընդունվել, ճրատարակվել, հոչակվել, հաշվվել⁶⁰: Այս բայերը հեղինակը առաջարկում է կոչել ստորոգիչ կամ ստորոգելիական հանգույց⁶¹:

Անվանական ստորոգյալները, ինչպես ասվեց, լեզվաբանը բաժանում է երկու տեսակի՝ պարզ և բաղադրյալ: Պետք է ասել, որ անհետաքրքրական չեն այս տարբերակումներն ու դրանց ըմբռնումները: Պարզ անվանական է կոչում այն ստորոգյալը, որի անվանական մասը առկա է և «պարզապես ստորոգելիական արժեք է ստանում»⁶², իսկ հանգույցը ինչ-որ պատճառով

⁵⁴ Նույն տեղում, էջ 149:

⁵⁵ Նույն տեղում:

⁵⁶ Նույն տեղում:

⁵⁷ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 149:

⁵⁸ Նույն տեղում:

⁵⁹ Նույն տեղում, էջ 150:

⁶⁰ Տե՛ս նույն տեղը:

⁶¹ Տե՛ս նույն տեղը:

⁶² Նույն տեղը:

զեղչված է և «պարտադիր չէ, որ անպայման այդ զեղչված հանգույցը վերականգնենք, որպեսզի ստորոգման գաղափարը իրականանա»⁶³, նրա կարծիքով՝ մի շարք դեպքերում, մասնավորապես գեղարվեստական խոսքում, առածներում ու ասացվածքներում հանգույցի զեղչումը դառնում է սովորական: «Մեր բանաստեղծության մեջ,— գրում է նա,— ստորոգման այդ ձևը արդեն օրինաչափական երևույթ է, որ կիրառվում է նաև արձակի մեջ, մասնավանդ առածական խոսքում. օրինակ՝ Մարմինը՝ քաղցր մաճար (Բակունց), Ահ, երկինքը վկա (Շեքսպիր)»⁶⁴:

Ըստ որում, եթե զեղչումը թույլ է տրված ինչ-ինչ նկատառումներով, ասենք՝ կրկնությունից խուսափելու համար, ապա սա, հեղինակի ըմբռնումով, որոշ կի մի կառույց է, և «այդուհի իսկապիս հանգույցը զեղչված պետք է համարել և վերականգնել»⁶⁵, մինչդեռ բուն պարզ անվանական ստորոգյալը այն է, «երբ զեղչումը հին մտածողության հետևանք է և արդեն ավանդություն, որ և արտահայտչական կայունություն է ձեռք բերել»⁶⁶, նման կառույցներում, նրա կարծիքով, հանգույցի կարիք չկա էլ, և «ստորոգելիական վերադիրը պետք է ստորոգյալ համարել»⁶⁷, ինչպես՝ «Քեզ ամանաթ մեր սուրբ վաթան» (Թումանյան), «Արագը ծով, Արագն էլման» (նույնը) և այլն:

Ավանդական բաղադրյալ ստորոգյալն էլ այս դասակարգման մեջ այն կառույցն է, որտեղ կանոնավորապես առկա են և՛ բայական հանգույցը, և՛ անվանական մասը՝ ստորոգելիական վերադիրը:

Այստեղ համոզիչ չէ բաղադրյալ և պարզ ստորոգյալների տարբերակման հիմունքը: Իրապես անշափ դժվար, եթե շասենք՝ անհնարին է ստուգապես որոշել, թե ո՞ր կառույցում բայական հանգույցը սպասելի է ու վերականգնելի (անվանական բաղադրյալ ստորոգյալ), ո՞ր կառույցում՝ սպասելի չէ (անվանական պարզ ստորոգյալ): Քննենք հենց իր իսկ վկայակոչած բնագրային օրինակը՝ Ավ. Իսահակյանի ծանոթ բանաստեղծության տողերը. «Դու, Արագած, ալմաստ վահան կայծակեղեն թրերի, Գագաթներդ բյուրեղ վրան թափառական ամպերի: Սեզ ժայռերդ արծվի բույն, Լճակներդ լույս-փերուզ» և այլն: Ընդգծվածները արդյոք պարզ անվանական ստորոգյալներ են (ըստ հեղինակի դասակարգման), թե՞ բաղադրյալ՝ զեղչված, սակայն վերականգնելի հանգույցով: Ըստ հետազոտողի՝ սրանք պարզ ստորոգյալներ են⁶⁸: «Ընդգծված բառերը,— ասում է նա,— ստորոգելիական վերադիրներ են՝ առանց բայական հանգույցի. սակայն չի կարելի ասել, որ դրանք առանց այդ հանգույցի ստորոգում չունեն. ստորոգման ըմբռնումը առկա է»⁶⁹: Ուրեմն սրանք պարզ ստորոգյալներ են: Բարի: Իսկ եթե մենք, չհավատալով վ. Առաքելյանին և նախապես Ավ. Իսահակյանից ներողություն խնդրելով, այսուհանդերձ, վերականգնենք, մեր կարծիքով, սպասելի հանգույցները, մի՞թե կփոխենք նախադասությունների կառուցվածքները (ասել է թե՛ ստորոգյալների տեսակները). հմմտ. «Դու, Արագած, ալմաստ վահան ես կայծակեղեն թրերի... Սեզ ժայռերդ արծվի բույն են, Լճակներդ լույս-փերուզ են» և այլն: Մի՞թե սրանք «բռնագրոսիկ, ո՛չ բնական վերականգնում են», ինչպես փորձում է համոզել մեզ հեղինակը⁷⁰: Կարծում ենք, որ ո՛չ, Ուրիշ տեղ, ուրիշ

⁶³ Նույն տեղում, էջ 151:

⁶⁴ Նույն տեղում:

⁶⁵ Նույն տեղում:

⁶⁶ Նույն տեղում:

⁶⁷ Նույն տեղում:

⁶⁸ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 150:

⁶⁹ Նույն տեղում, էջ 150—151:

⁷⁰ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 150: Ընդգծումը մերն է— Ա. Պ.:

խոսքաշարում նույն մեծանուն Ավ. Իսահակյանը և բազում ուրիշ գրողներ կգրեին և գրել են, որքան ուղեք, բացարձակապես նույն և միևնույն կառուցվածքի ստորոգյալներով նախադասություններ՝ առանց բայական հանգույցի զեղչման: Ավելին: Հեղինակի նշած բոլոր զեղչված կառույցներում (նեբառայալ առածական խոսքերը) զեղչված հանգույցով ստորոգելիական վերադիրը ընկալվում է որպես այդպիսին միմիայն այն բանի շնորհիվ, որ մեր հայեցի լեզվամտածողությամբ սպասելի է բայական հանգույցը, դա մեր գիտակցության մեջ առկա է, գոյություն ունի: Հ. Թումանյանը երբեք իրար կողքի չէր դնի երկու գոյական (գոյական ու ածական՝ դերբայ՝ դերանուն և այլն)՝ մեկի հատկանիշը մյուսին վերագրելու համար («Արագը ծով»), եթե իր և մեր գիտակցության մեջ ներունակությամբ չընկալվեր է (էր) հանգույցը, սպասելի չլիներ՝ «Արագը ծով է (էր)» կազմությունը, եթե մեր լեզվում չլինեին նման կառույցները՝ առանց զեղչման:

Ի վերջո, ի՞նչ է հենց զեղչումը, եթե ոչ եղածը՝ առկան զեղչելը: Զէ՞ որ ո՛չ մի հակադրություն չի կարող լինել առանց հակադրվող եզրերի:

Ինչ վերաբերում է բաղադրյալ անվանական, մեր ըմբռնմամբ՝ սովորական բաղադրյալ ստորոգյալին, հեղինակը դրանք ուսումնասիրում է նույնքան մանրակրկիտությամբ, ինչպես ստորոգյալի մյուս տեսակները: Սրանք քննրված են ըստ ստորոգելիի արտահայտության (գոյական՝ իր այլևայլ հոլովածակերով, ածական, թվական, դերանուն և այլն), հանգույցի դերում հանդես եկող բայերի կիրառական հատկությունների, իմաստային երանգների:

Իրենց ընդհանուր ամբողջության մեջ, ուղղվածությամբ ու միտվածությամբ, կասկածից վեր է, Վ. Առաքելյանի աշխատությունները որոշակի նրպասաբերեցին հայոց շարահյուսագիտության զարգացմանը:

1960-ական թվականների կեսերից սկսվում է հայոց շարահյուսագիտության առաջընթացի նոր փուլը:

Арт. А. ПАПОЯН — Понимание сказуемого в армянской грамматике (40—50-е гг. XX в.). В статье рассматриваются аспекты сказуемого в трудах М. Абегиана, Г. Ссвака, В. Аракеляна. Дается характеристика классификации сказуемого вышеуказанными исследователями.